

молодь повинна продовжувати, долаючи традицію недовіри і недомовок. Ці прогресивні духовні традиції втілюються сьогодні в проєкті майбутнього центру “Холокост”, який буде споруджений на території Бабиного Яру. Там передбачається спорудження меморіальної синагоги і меморіальної церкви на місці символічного поховання українських патріотів Олени Теліги і її сподвижників. У музеї Центру будуть також зали, присвячені трагедії ромів (циган), подвигу праведників, українським патріотам, зв’язкам з усіма народами України. Меморіальна церква і синагога не розділяють людей різних конфесій, а навпаки, їх зближать спільні горе і скорбота всього українського народу.

Історична правда про Голодомор і Холокост, як всеукраїнську трагедію, повинна об’єднати людей на основі міжнаціональної толерантності, гуманізму і поваги до всіх народів України.

1. Альтман М.М. *Отрицание Холокоста: история и современные тенденции*. — М.: Фонд “Холокост”, Журналистское издательское агентство “ЖАГ-ВМ”, 2001. — 88 с. 2. *Голод 1932—1933 р.р. на Україні: очима істориків, мовою документів*. — К.: Політвидав України, 1990. — 605 с. 3. Грицак Я. *Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX—XX ст.* — К., 1996. 4. Гутман Й., Шацкер Х. *Катастрофа й ее значение*. — Б-ка-Алия, 1990. — 287 с. 5. Костырченко Г.В. *Тайная политика Сталина. Власть и антисемитизм*. — М.: Международные отношения, 2001. — 784 с. 6. Левітас Ф. *Євреї України в роки другої світової війни*. — К., 1997. 7. Найман О. *Голодомор та антисемітизм*. // Газ. “Еврейский обозреватель” 2003. — № 11/54.

С.М. Петренко

Полтавський університет споживчої кооперації

ГОЛОД 1932—1933 рр. НА ПОЛТАВЩИНІ ОЧИМА СУЧАСНИКІВ

© Петренко С.М., 2003

На підставі документальних даних та свідчень очевидців пояснені причини та особливості голодомору 1932—1933 рр. на Полтавщині. Наведені факти злочинів сталінської тоталітарної системи. Наголошено, що Полтавщина — один з регіонів України, що найбільше постраждав від голодомору та репресій.

Штучний голодомор 1932—1933 рр. — найжахливіша трагедія в історії людської цивілізації та вітчизняної історії. Тому вивчати минулі уроки історії необхідно. Правда про це має стати пересторогою для майбутніх поколінь.

Причини голодомору на Полтавщині, як загалом в Україні, однакові. Взимку 1931—1933 рр. в українському селі склалося скрутне становище щодо забезпечення населення продовольством. Навесні в десятках сільських районів розпочався справжній голод. Дезорганізація сільськогосподарського виробництва внаслідок примусової колективізації протягом 1932 р. зумовила істотне скорочення обсягу державних заготівель. У цей час сталінське керівництво з метою збільшення поставок хліба посилює тиск на республіканські

партійні та державні органи. Незважаючи на репресивні заходи, навіть зменшені планові завдання республікою не виконуються. У цих умовах керівництво вдається до вилучення насінневих, фуражних та продовольчих фондів у залік хлібозаготівель, що стає фатальним для населення республіки. Це породжує масову смертність від голоду та епідемій, особливо в березні 1933 р.

Така ж доля спіткала і жителів Полтавщини — одного з регіонів України, що найбільше постраждали від голоду та репресій. Взимку 1932—1933 рр. багато колгоспників Полтавщини залишилося без зерна і посівного матеріалу, одноосібники — без продовольства, худоба — без фуражу. Виснажене до краю трирічною продрозкладкою село, що весь час балансувало на грані голоду, нарешті цю грань перетнуло. Коли у селян вичерпалися останні приховані припаси, продовольчі труднощі переросли у справжній масовий голод, що охопив Полтавську область.

Напередодні голоду в сільських районах Полтавщини мешкало 2450,2 тис. осіб, у тому числі в містах — 278,5 тис. Сільське населення Полтавщини нараховувало 2171,7 тис. і становило третину загальної кількості Лівобережної України. Як відомо, в той час 28 районів колишньої Полтавської, Кременчуцької і Лубенської округи входили до складу Харківської області [6, с. 641]. Саме ці райони були основними виробниками сільськогосподарської продукції. Міста Полтавщини були нечисленними, а тому на них не поширювалося централізоване забезпечення продовольством. Їх перевели на так зване самозабезпечення, що здійснювалось знову ж таки за рахунок полтавського селянства.

План хлібозаготівель 1932—1933 рр. для всіх районів Полтавщини встановлювався у надто завищених розмірах, який складали “на око”, без вивчення та врахування економічного стану господарства. Звичайно, що після його виконання селяни залишалися без хліба. Селяни змушені були варити котів і собак, вдаватися до людоїдства, вмирати під парканами, лежати просто неба — добами й тижнями [3, с. 19]. Від голоду пухли старі і малі, вимирали роди й села Полтавщини. Смерть чекала на шляхах і в хатах, серед нив і в передмістях.

Крім архівних свідчень голодного лихоліття, джерелами вивчення причин і наслідків голоду на Україні, а також на Полтавщині, є листи селян до різних установ та керівників держави, а також свідчення очевидців того часу. Лише на ім'я Сталіна та Калініна з усіх кінців країни надійшло в ті часи понад 150 тис. різних дописувань, багато з них від жителів Полтавщини.

У листі тов. Сталіну з села Горбів Глобинського району від колгоспників, без підпису, написано: “Шановний товаришу Сталін! Чи є закон Радянської влади, щоб селянство сиділо голодним, так як ми, колгоспники, не маємо уже з 1.01.1932 р. у своєму колгоспі ні фунта хліба. І не тільки в Горбах, а й у Глобинському і Семенівському районах поголовний голод серед народу. Ми — колгоспники і вирішили запитати, що буде далі?”

25 квітня в Решетилівський райком партії надійшла інформація зі скаргою від групи громадян з хутора Степового Піщанської сільради, де відзначалось, що план хлібозаготівель виконано, проте колгоспники зовсім залишилися без хліба та картоплі, люди пухнуть з голоду.

Народна трагедія 1932—1933 рр. — справа рук багатьох, у тому числі і тисяч “активістів”, що з волі “вождя народів” та його побічників були перетворені на коліщата жахливого механізму пограбування селян. Конкретні виконавці настанов “згори” не могли не бачити страхітливого становища в селі, не розуміти наслідків своїх дій.

Очевидець, житель Гадяцького району, Рясний, згадує: “... Восени 1932 року в селах Гадяцького району розповзлися “шукачі” хліба. Вимітали і забирали “старанні” активісти усе підряд: пшеницю, жито, ячмінь, просо, гречку, овес, горох, навіть квасолію. Як наслідок — уже серед зими розпочався масовий голод, до якого не було справи нікому з керівників ні району, ні округу. За десять кілометрів від нашого села розкинулося велике і заможне село Берестівка, завзяті активісти “обчистили” його так, що вже в листопаді — грудні 1932 року вулицями валялися трупи померлих з голоду і їх майже нікому було ховати. Це лихо замовчувалося, а хто намагався говорити про це, того притягували до судової відповідальності за панікування” [8].

Про це розповідає і письменник В’ячеслав Срібний. Він пише, що ветерани села Келебердівки Решетилівського району пам’ятають, як після неврожаю 1932 р. за вказівкою Москви і уповноваженого із столиці України Хуторяна, треба було здавати зерно. Уповноважені з району збирали актив колгоспу, вимагали надпланового продажу державі зерна, картоплі. І селяни віддавали свій хліб. Проте більшість людей були вже пухлі. Хоч дехто і приховував зерно та голова сільради Долина та інші активісти робили ретельні обшуки, після чого у людей не залишалося і зернини на їжу. Люди мерли з голоду [10].

Кульмінацією голоду став 1933 рік. Ще з ранньої весни тридцять третього почалося масове вимирання. “То там, то там на кутках чувся плач, і на кладовище везли чергову жертву “нового життя”. Потім і плач стих, бо вимирали сім’ями і нікому було везти до останнього упокою. Таким було рідне село Хитці Лубенського району на Полтавщині”, — пригадує Олексій Неживий [5, с. 90]. Вчитель Кукобівської школи Решетилівського району пригадує: “Це були страшні та сумні роки. Люди вмирили, бо хліб вивезли, а на трудодні не дали колгоспникам нічого. Навіть скирти соломи перемолочували по кілька разів, вигрібали по 5—10 кг. зерна. Коней нічим було годувати, на корм йшли стріхи” [10].

Села, які мали особливо велику заборгованість щодо хлібозаготівлі, заносили на “чорну дошку”. У Кременчуцькому районі таким селом були Кам’яні Потоки, в Гадяцькому — Лютенки. Статут “чорної дошки” означав фактично блокаду: селяни позбавлялися права на виїзд і якщо на селі не було продовольчих запасів, люди гинули голодною смертю. У постанові Харківського обкому КП(б)У (як відзначалося, до Харківської області належала частина Полтавської області). “Про посилення хлібозаготівель у занесених на “чорну дошку” колгоспах області та застосування санкцій за нездачу хліба станом на 14 січня 1933 року”, наголошувалось: “Ні в якому разі не обмежуватися напівмірами у застосуванні репресій. Домагатись після застосування репресивних заходів обов’язкового виконання плану хлібозаготівель” [2].

Проте, розуміючи, що такі заходи — це прямий шлях до катастрофи, чимало голів колгоспів, директорів радгоспів під особисту відповідальність забороняли вивіз хліба, намагалися зберегти хоча б зерновий страхфонд.

Найтяжче страждали від голоду діти, особливо в школах-інтернатах, дитячих будинках, притулках, колоніях, які не мали жодних запасів продуктів і цілком залежали від зовнішнього постачання. У березні 1931 р. Наркомат освіти УРСР з тривогою відзначав, що дитячі будинки в районах, що не виконали плани хлібозаготівель, знято з постачання хлібом та продуктами для гарячих сніданків. Діти були примушені тікати з інтернату у пошуках їжі. Ольга Василівна Бачинська, вихователька Миргородського дитячого будинку, згадує: “Щоранку, прокидаючись, я бачила поруч мертвих дітей. З деякими з них ще вчора гралась. На наших очах їх загортали в простирадла і відносили в погріб. Що з ними робили далі, ми

в той час не задумувалися. Вмираюче село малюкам допомогти не могло”. Статистичні дані свідчать про високий рівень дитячої смертності на Полтавщині у 1932—1933 рр. Якщо по Україні він становив близько 40 % від загальної кількості жертв, то на Полтавщині — 66 % [1, с. 85].

Влітку 1933-го голод сотнями забирав людей. Всі магазини були порожні. А в торгсинах (торгівля з іноземцями) було досить продуктів. У Полтаві цей магазин був на вулиці Жовтневій. Все продавалось за золото. Торгівля йшла жваво — навіщо те золото, якщо голодна смерть чекала на кожному кроці... Кажуть: із вулиць нашого міста наприкінці березня 1933 р. за одну добу було підбрано 1043 трупи [11, с. 22].

Частина зерна Полтавської області зберігалась у зерносховищах. Але голод не був достатньо вагомим приводом для використання цих ресурсів. Коли продукти харчування були, а голодуючим відмовляли у них, це мало вигляд нестерпної провокації. Особливо, коли зерно зберігалось відкритим способом і гнило. Купи зерна лежали на станції Решетилівка Полтавської області. Зерно гнило, від процесів гниття, які відбувалися всередині, воно диміло. Все це призводило до селянських бунтів. У с. Сагайдаки Полтавської області у травні 1933 р. голодні селяни пограбували зерновий склад, але деякі, не маючи вже достатньо сил, щоб донести зерно додому, повмирали на зворотному шляху, а решту заарештували наступного дня. Багатьох постріляли, інших засудили на 5—10 років. Навесні 1933 р. селяни з кількох навколишніх сіл напали на зерносховище на станції Гоголеве, наповнивши свої мішки кукурудзою, яку знайшли в сховищі [7].

У Яреськах, де на станції лежав хліб, вимерла половина населення. Багато голодуючих у пошуках хоч би якогось рятунку йшли до Полтави. Їх не пропускали військові та міліцейські пости, били, відганяли назад. Однак деякі пробиралися в місто. Але ніхто їм там не допомагав, так і вмирали. Лавина смертей наростала з місяця в місяць аж до початку літа. Таку інформацію ретельно приховували від народу.

За таких умов вище політичне керівництво та уряд країни не придумали нічого кращого, як посилити репресивні заходи.

Восени 1932 р. політичне керівництво республіки рекомендувало Державному політичному управлінню України “проведення масової операції щодо нанесення оперативного удару по класовому ворогу”. Основна мета операції, як з’ясувалося, полягала у виявленні “контрреволюційних центрів, які організують саботаж, і зрив хлібозаготівель та інших господарсько-політичних заходів”. 19 листопада 1932 р. була проведена нарада начальників обласних відділів ДПУ України, на якій ґрунтовно обговорювали оперативні плани проведення такої операції стосовно кожної з областей. Відповідно до них передбачалось заарештувати — 3425 громадян. По Харківській області, до якої на той час належали деякі нинішні території Полтавщини, планувалось заарештувати — 487 громадян.

Під керівництвом головного режисера “будівництва соціалізму” Й.В. Сталіна один за одним почали організувати процеси над “ворогами народу”. Тяжкий удар був завданий спеціалістам сільського господарства, яких було звинувачено в організації голоду. У Полтавському науково-дослідному інституті свинарства був репресований заступник директора Т.Л. Сипко, якого судили за “антирадянські висловлювання терористичного характеру, “зв’язок з троцькістами і незаконне зберігання зброї”. У Полтавському інституті сільськогосподарського будівництва був заарештований, а згодом і розстріляний його директор Т.Г. Манько. У Полтавському сільськогосподарському інституті репресій зазнали один за одним два директори — І.В. Сердюк та К.К. Шанін, а також тринадцять викладачів і

співробітників [12, с. 378]. Терору були піддані також деякі викладачі середніх сільськогосподарських навчальних закладів.

Якими ж сьогодні бачаться наслідки трагедії 1932—1933 рр ? Назвати якусь точну цифру втрат від голоду важко. Зведених даних у дослідників немає. Зарубіжні джерела інформації стверджують, що від голоду і репресій початку 30-х років на Україні загинуло 7—10 млн. осіб. Американський історик Р. Конквест відзначив, що сільського населення України, що становило 20—25 мільйонів, померло близько 5 мільйонів, тобто майже одна п'ята. Найбільшого коефіцієнта смертність досягла в зернових областях: Полтавській, Дніпропетровській, Кіровоградській і Одеській, в середньому становлячи там 20-25 відсотків, але в багатьох селах він був ще вищий.

Немає точних даних про наслідки голоду і на Полтавщині. Але ж знову, звертаючись до документів, які наводить Р. Конквест, можна зробити висновок про масштаби цієї трагедії на Полтавщині. Так, стверджує автор, у одному з районів Полтавської області із загальної цифри смертності в 7113 осіб наводяться такі показники: дітей (до 18 років) померло — 3549; чоловіків — 2163; жінок — 1401 [9, с. 384].

Село Мачухи Полтавської області з двома тисячами будинків втратило половину свого населення. Хутори і села цієї ж області, які склалися переважно з розвинутих одноосібних господарств, були стерті з лиця землі. У деяких селах і хуторах смертність становила 75 відсотків. У селі Ярьськи під час голоду населення зменшилося з 1500 до 700 осіб. У селі Ряському із 6900 осіб померли з голоду 3441.

На Полтавщині під час примусової колективізації, голоду 1933 р., а також репресій 1937—1938 рр. втрати населення становлять приблизно 2,3 млн. осіб [4, с. 127].

Аналіз архівних, статистичних даних показує, що втрати населення Полтавщини від голодомору тих років становили близько 700 тис. осіб. Існують і інші погляди, так М. Шудря вважає, що цей голод забрав на Полтавщині “Майже третину всієї людності”. За підрахунками М. Якименко втрати населення Полтавщини внаслідок цього голоду становили 1,5 млн. осіб [13].

Узагальнюючи все, можна зробити висновки, що в основі виникнення продовольчих труднощів, а потім і голоду 1932—1933 рр. в Україні і, зокрема, на Полтавщині, лежать насильницькі методи колективізації, масове “розкуркулювання”, низька культура землеробства, слабка технічна база колгоспів, що призвело до зниження валового збору зерна.

Архівні матеріали, свідчення очевидців показують, що безпосередньою причиною голоду на початку 30-х років у республіці, а також на Полтавщині, стало примусове, з широким застосуванням репресій, проведення згубної для селянства хлібозаготівельної політики.

1. Гулак В.І. *Діти в час голодомору 1932—1933 років на Полтавщині (за спогадами очевидців). До 70-річчя голодомору в Україні 1932—1933 роки. Матеріали наукової конференції.* — Полтава, 2002 — 82—90 с. 2. *Державний архів Полтавської області (Далі: ДАПО).* — Ф. Р. — 35. — Оп. 1. — Спр. 13. — Арк. 42. 3. *Крем'янська Г.О. Стежками болю й мук // Україна.* — 1989 р. — № 16. — С. 18—19. 4. *Максудов С. Демографічні втрати населення України в 1930—1939 рр. // Український історичний журнал (Далі: УІЖ).* — 1991. — № 14. — С. 121—127. 5. *Неживий О. Зболена пам'ять. // Рідний край. Науковий публіцистичний художньо-літературний альманах.* — 2000. — № 2 (3). — С. 89—93. 6. *Полтавщина: Енциклопедичний довідник (За ред. А.В. Кудрицького).* — К., 1992 — 1024 с.

7. Посухов В. Сагайдацький бунт // *Зоря Полтавщини*. — 1990. — 12 вересня. 8. Рясний Г. Рік голоду і зубожіння // *Зоря Полтавщини*. — 1990 р.— 30 серпня. 9. Конквест Р. Жнива скорботи. Радянська колективізація і голодомор. — К., 1993 — 384 с. 10. Срібний В. Чорне літо // *Комсомолец Полтавщини*. — 1989. — 11 березня. 11. Хотай Є.Д. Стежками болю і мук // *Україна* — 14 квітня 1989. — С. 22—23 с. 12. Якименко М.А. Репресії в контексті “соціалістичних перетворень” сільського господарства Полтавщини в 30-х роках. // *Реабілітовані історією*. — К.—Полтава, 1993. — С. 307—378. 13. Якименко М. Крах соціальної утопії, або примусова колективізація на Полтавщині та її наслідки. *Історія уроки правди* // *Зоря Полтавщини*. — 1989. — 19 лютого.

В.В. Стецкевич, Л.М. Стецкевич
Криворізький технічний університет

ГОЛОДОМОР 30-х НА ПРИДНІПРОВ'І В ПАМ'ЯТІ НАЩАДКІВ (ДЕЯКІ РЕЗУЛЬТАТИ СОЦІОЛОГІЧНИХ ОПИТУВАНЬ)

© *Стецкевич В.В., Стецкевич Л.М., 2003*

На тлі історіографічної традиції вивчення голодомору 1932—1933 рр. подано результати опитувань студентів та зроблено висновок: в історичній пам'яті відомості про цю трагедію збереглися і передаються поколінням.

Українська історія рясніє подіями, які хоч і віддалені від сьогодення десятиріччями, а то й століттями, але їх відгомін і наслідки відчуваємо й досі. Більше того чимало таких подій виявилися не лише вкрай болючими, але й важливими для українського державотворення. Історія народу та історична пам'ять в цьому контексті, як показують реалії сьогодення, відіграють не останню роль.

Для відродження і підтримки історичної пам'яті народу та усвідомленої самоідентифікації, — а в Україні це нині актуальні суспільно-громадські проблеми, — тяглість передачі історії народу і особливо яскравих націо- та державотворчих фактів і подій — є ознаковизначальним елементом усього сучасного життя України. Ще в давні часи цій меті слугувала усна народна творчість. Із покоління в покоління, спочатку в усній, а згодом і в писемній формі, зберігалися і передавалися найсуттєвіші для самосвідомості народу події, факти та цілісні блоки і конструкції із власної історії. При цьому це могли бути як героїчні, так і трагічні за змістом події. Українській історії, — особливо і насамперед, ХХ ст.!, — певним чином, не поталанило: її часто-густо не лише писали з позицій Москви чи Варшави (а окремі регіони — з позицій Бухареста і Будапешта), але й при цьому свідомо “зачищали” від “незручних” для цих столиць подій. Отож і маємо, напевне, одну із найрясніше засіяних “білими” плямами історію або неймовірно перекрученими чи потрактованими подіями. Радянська складова нашої історії — взагалі унікальне явище: із її подієво-фактографічного полотна свідомо — і головно з політико-ідеологічних міркувань! — свого часу по-суті вилучили цілу низку героїко-патріотичних та українознавчих сюжетів, або з партійно-класових підходів вкрай спотворено потрактували. Згадаймо тут лише ті, які в 2002—2003 рр. привернули особливу увагу науковців і громадськості. Йдеться про 60-річчя УПА, Волинську трагедію 1943 р., голодомор 30-х... І цю низку можна продовжувати, але чи доцільно? Ситуація в українській історіографії добре відома. Відомі і її витoki: радянська влада активно долучалась до “зачисток” на теренах української історії.